

М.А. Хомчик, М.В Качура

ЛАПІДАРІЙ У НАЦІОНАЛЬНОМУ ІСТОРИКО-АРХЕОЛОГІЧНОМУ ЗАПОВІДНИКУ «ОЛЬВІЯ» НАН УКРАЇНИ

Публікація присвячена сучасним проблемам організації, побудови та систематизації лапідарія в Національному історико-археологічному заповіднику «Ольвія» НАН України.

Ключові слова: Національний заповідник, Ольвія, лапідарій, вироби з каменю, атрибуція, надгробні пам'ятники, архітектурні деталі, гончарні круги, античний спортивний диск.

В 60-х роках ХХст. в заповіднику «Ольвія» (с. Парутино Очаківського р-ну Миколаївської обл.) на відкритому майданчику біля музею була збудована експозиція виробів з каменю різного призначення, які були знайдені під час розкопок Ольвії. Для її створення було залучено різноманітні знахідки з розкопок під керівництвом Б.В. Фармаковського (на початку ХХ ст.), Л.М. Славина (1936-1940рр.). З 1945р. колекція постійно поповнюється завдяки щорічним розкопкам Ольвійської археологічної експедиції інституту археології. Зібрання предметів з каменю складає частину сучасної музейної експозиції Національного історико-археологічного заповідника «Ольвія» НАН України [Крыжицкий, Лейпунская, 1982, с. 105], а майданчик, на якому були виставлені ці предмети, одержав назву «лапідарій».

Нині колекція лапідарія налічує більше 1000 од. зберігання і складається з численних знахідок: надгробні стели, постаменти з присвятними написами, декрети, які є водночас ще й епіграфічними пам'ятками; вироби, які використовувалися в щоденних господар-

© М.А. ХОМЧИК, М.В. КАЧУРА, 2015

ських заняттях; різноманітні архітектурні деталі культових та громадських споруд та інші предмети. Лапідарна колекція має велике науково-пізнавальне значення. Її цінність – це одне із найповніших і найбільш різносторонніх джерел, які висвітлюють питання історії розвитку міста, походження та рівня розвитку місцевих ремесел і мистецтва. До матеріалів колекції звертаються як вітчизняні, так і зарубіжні вчені. Останнім часом, інтерес до вивчення лапідарних колекцій античних пам'яток регіону значно зріс, а одна з найбільших, яка зберігається в Керченському історико-культурному заповіднику, стала навіть об'єктом спеціального дисертаційного дослідження. Методичні засади вивчення лапідарної колекції Європейського Боспору є доволі корисними [Кучеревська, 2010] і можуть бути застосовані і при дослідницькому опрацюванні відповідних ольвійських матеріалів. Наразі дана публікація перша систематизація колекції, здійснена авторами, дає змогу зрозуміти, що інформаційний потенціал ольвійського лапідарія значний, а його наукове вивчення становить неабиякий інтерес.

Умови зберігання лапідарної колекції упродовж багатьох десятиліть були не задовільними. Колекція довгий час була розміщена в різних місцях заповідника, в непридатних для зберігання приміщеннях і просто неба. У зв'язку з відсутністю постійного фондосховища, надійної охорони і непристосованих приміщень, в яких тимчасово знаходилися пам'ятки, лапідарній колекції загрожувало розграбування і фізичне знищення. Відсут-

ність належного режиму температурної вологості, забрудненість приміщень, комахи і пліснява, часті переміщення, а також слабка система безпеки, згубно позначилися на стані збереження і стали причинами псування та руйнування об'єктів лапідарія.

У 2007 р. за розпорядженням начальника Ольвійської експедиції ІА НАН України кандидата історичних наук В.В. Крапівіної для музею – лапідарія, заповіднику надано постійне закрите приміщення. Побудова експозиції цього музею була доручена авторам статті. Сьогодні лапідарій має закрите приміщення і три відкриті майданчики (рис.1-4). В закритому приміщенні побудовано експозицію, яка налічує 260 од. зберігання з різноманітних порід каменю (вапняка, пісковика, мармуру та інш.) (рис.5)¹.

Експозиція поділяється по таким розділам:

Розділ І. Архітектурні деталі споруд громадського призначення,

Розділ ІІ. Архітектурні деталі культових споруд.

Розділ ІІІ. Культура, мистецтво, побут.

Розділ ІV. Вироби господарчого призначення.

Розділ V. Вироби пов'язані з морською справою.

Розділ VI. Вироби з Ольвійського некрополя.

Значна кількість експонатів було атрибутовано. Перш за все, привертає увагу серія постаментів для бронзових статуй з присвятами знатних ольвійських громадян Зевсу Елевтерію та Зевсу Олімпійському. Ці пам'ятки лапідарної епіграфіки значно розширили уявлення про полісний устрій та пантеон богів за елліністичної доби в Ольвії [Русяєва, Крапівіна, 1992, с.58 сл.]

Серед численних архітектурних експонатів слід відзначити імпортовану монолітну мармурову колону, яка мала вотивні функції та, найімовірніше, була встановлена на одному з теменосів у центрі міста або на агорі [Буйських, 1992, с. 143, рис.1-2].

Переважає ж більшість архітектурних деталей місцевого походження. Серед них є унікальні, причому не лише для Ольвії, а й для всього північно причорноморського регіону, оскільки саме з них розпочинається місцеве виробництво архітектурного декору для найдавніших культових споруд Ольвії – вівтарів та храмів.

1. В процесі побудови експозиції були отримані ґрунтовні консультації від співробітників Інституту археології НАН України: члена-кореспондента НАН України С.Д. Крижицького, доктора історичних наук А.В. Буйських, кандидата історичних наук В.В. Крапівіної, за що автори виражають їм свою подяку.

Це, перш за все, фронтальний акротерій від храму Аполлона Лікаря на Західному теменосі, деталі від його перекриття – карнизів та водогонів, а також дві бази колон [Крыжицкий, 2006, с.43 сл., рис.31-36; Буйських, 2006, с. 95 сл., рис. 90-95]. В цьому розділу експонуються фрагменти карнизів із дентикулами та тригліфно-метопними фризами від невеликої споруди, яка, ймовірно, знаходилася на Східному теменосі [Крыжицкий, Буйських, 1990, с. 25сл., рис. 1-2]

В розділі «Вироби з Ольвійського некрополя» експонуються вироби пов'язані з ритуальним обрядом. Це-різноманітні вівтарі з чашоподібними заглибленнями, ніжки від жертвних столиків, різні надгробки, серед яких є з написами латиною, що ставилися над могилами військовослужбовців римського міського гарнізону. Впродовж останніх років значно поповнилася колекція надгробків, які відносяться до римського часу [Папанова, 2006, рис. 56.64].

В музеї експонуються вироби господарчого призначення, які характеризують різні сторони ольвійського господарства. Тут є ручний гончарний круг (реконструкція), диски ножних гончарних кругів, тарапани, переносні давильні, фрагмент преса, зернотерки, розтиральники, плити для розтирання, ручні млини, ступи, кришки від цистерн та багато інших виробів .

Вироби, які пов'язані з морською справою. Це кнехти, фрагменти якорів для кораблів, якоря для човнів.

В ході роботи із залученням відповідних аналогій вдалося надати нову атрибуцію деяким експонатам, які повною мірою слід вважати рідкісними. Це, наприклад, диск від ручного гончарного кола (№174) та два диски-маховики від ножних гончарних кругів №№173, 175, (рис. 6), які раніше помилково вважались жорнами. Було визначено конструкцію ручного гончарного круга [Хомчик, Печорний, 2013, с. 85-88].

На підставі цього дослідження Народний художник України В.О. Бахтов (Миколаїв) у 2011р. зробив його реконструкцію (рис.7).

Помилково був атрибутований спортивний диск для метання №209 (рис. 8), попередньо визначений як покрішка цистерни. [Крапивина, Крутилов, Смирнов, 2001]. Це круглий, плаский виріб з ракушняку, який був вкритий глиною з усіх боків. Частина обмазки збереглась. Розміри: діаметр - 280мм.; ширина - 30-35мм.; вага - 3кг 725гр. Відомо, що вага античного спортивного диску 1,3-4,7кг. [Словарь Античности, 1985, с. 186]. Вони виготовлялись з бронзи чи каменю [Велишский, 1876, с. 479-480].

Рис. 1. Приміщення музею-Лапідарія

Рис. 2. Відкритий майданчик №1

Рис. 3. Відкритий майданчик №2

Рис. 4. Відкритий майданчик №3

Рис. 5. Експозиція в закритому приміщенні

Рис. 6. Диски-маховики ножних гончарних кругів

Рис. 7. Ручний гончарний круг (реконструкція)

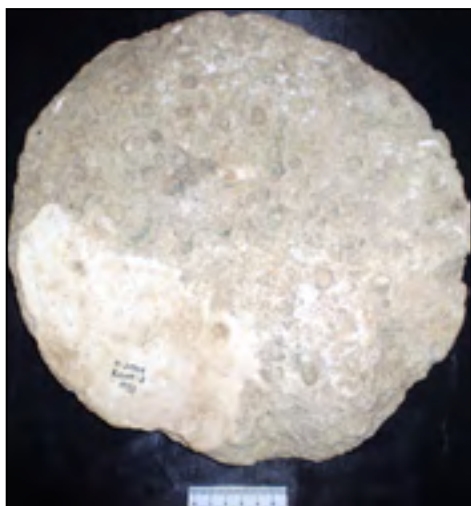

Рис. 8. Спортивний диск для метання

Рис. 9. Фрагмент червонофігурного кіліка із зображенням рук дискобола з диском

Рис. 10. Фрагмент гральної дошки

В Ольвії, як і в інших античних містах були збудовані гімнасії та спортивні майданчики (палестри) для молоді [Леви, 1985, с. 99].

Ольвійські написи свідчать, що на берегах Гіпанісу займалися всіма античними видами атлетики: бігом, стрибками, боротьбою, метанням списа та диска. Афінівські вазописці зображали на своїх виробках ці види атлетики. Посуд зі спортивними сюжетами привозили до Ольвії [Скрыжинская, 2000, с. 73-75].

В своїй праці “Краснофигурные килики из раскопок Ольвии” К.С.Горбунова розглядає фрагмент кіліка із зображенням рук дискобола з диском (рис.9), [Горбунова, 1964, с. 186; рис. 15,1]. Диск на фрагменті червонофігурного кіліка аналогічний диску, який зберігається у музеї.

Серед лапідарних виробів знаходиться фрагмент прямокутної плити із сірого пісковика №63 (рис.10), лицьова сторона відшліфована та поділена на клітинки. Розміри плити: довжина-20 см.; ширина-21 см.; висота-15 см, розміри клітинок: 1,1×0,9-1,5×1 см. Після наукового опрацювання експоната було визначено, що це фрагмент гральної дошки. Відомо, що в римський час найбільш популярною була гра *ludus latrunculorum*. Для латрункулей, використовувалися, зазвичай, дошки розліновані на клітинки, на яких розташовувалися скляні жетони [Стрельник, Сорокина, Хомчик, 2011, с. 292; рис.7].

Головною умовою зберігання пам'яток лапідарію є організація системи збереження на науковій основі. Вона передбачає створення належних умов збереження колекції та програма превентивної консервації лапідарних пам'яток. На майбутнє заплановано наукове опрацювання тих лапідарних експонатів, які зберігаються на трьох відкритих майданчиках.

Буйских А.В. Архитектурные каменные детали // Древнейший теменос Ольвии Понтийской (МАИЭТ.Suppl. 2).- Сиферополь, 2006. — С.95-100.

Буйских А.В. Мрамурова колона з Ольвії // Археологія.-1992.-№3.-С.143-147.

Велишский Ф.Ф. Быт греков и римлян — Прага, 1876. — 480с.

Горбунова К.С. Краснофигурные килики из раскопок Ольвии // Ольвия. Теменос и агора. — М.—Л, 1964. —С.186.; Рис.15,1

Крапивина В.В., Крутилов В.В., Смирнов А.И. Отчет о раскопках на участке Клиф-2 в Ольвии в 2001г. // Науковий архів в Національному історико-археологічному заповіднику «Ольвія».

Крыжицкий С.Д., Буйских А.В. Реконструкция ордерных споруд Центрального теменоса Ольвии // Археологія.-1990.-№3.- С.25-37.

Крыжицкий С.Д. Графическая реконструкция храма Аполлона Иетроса // Древнейший теменос

Ольвии Понтийской (МАИЭТ.Suppl. 2). - Сиферополь, 2006. — С.43-52.

Крыжицкий С.Д., Лейпунская Н.А. Ольвия — память тысячелетий. — Одесса, 1982. — 105 с.

Кучеревська Н.Л. Керченський лапідарій як суб'єкт культурологічної діяльності // Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата культурології — Харків, 2009 — 21с

Леви Е.И. Ольвия. Город эпохи эллинизма. Гимнасий — Л, 1985.- 3-151с.

Папанова В.А. Урочище Сто Могил (некрополь Ольвии Понтийской). - К., 2006.

Русева А.С., Крапивина В.В. До історії Ольвії IV-I ст.до н.е. // Археологія.-1992.-№4.-С58-77.

Скрыжинская М.В. Гимнасий и занятия спортом. Будни и праздники Ольвии в VI-I вв до н.э — С-Пб, 2000. — 5-222 с.

Словарь Античности — М, 1985. — 186 с.

Стрельник М.О., Сорокина С.А., Хомчик М.А. Инвентар для настільних ігор (II тис. до н.е. — XIV ст. н.е.) у збірці музею // Національний музей історії України. Тематичний збірник наукових праць — К., 2011. — С. 292.; рис.7.

Хомчик М.А., Печорний П.П. Гончарний круг античного часу (до питання атрибуції) // Археологія. — 2013 — №3 — С.85-88.

М.А. Хомчик, М.В Качура

ЛАПИДАРИЙ В НАЦИОНАЛЬНОМ ИСТОРИКО-АРХЕОЛОГИЧЕСКОМ ЗАПОВЕДНИКЕ «ОЛЬВИЯ» НАН УКРАИНЫ

Лапидарная коллекция Национального историко-археологического заповедника «Ольвия» НАНУ (с. Парутино Очаковского р-на Николаевской обл.) начала формироваться с конца XIX в. Она пополнялась благодаря проведенных в Ольвии археологических раскопок под руководством Б.В.Фармоковского, Л.М.Славина, С.Д. Крыжицкого, В.В.Крапивиной, А.В. Буйских. В 2007 г. для музея - Лапидария в заповеднике выделено закрытое помещение. Строительство стационарной экспозиции этого музея было поручено авторам статьи. На сегодняшний день лапидарий имеет закрытое помещение и три открытые площадки. В закрытом помещении построена экспозиция из шести разделов, которая насчитывает 260 экспонатов из разных пород камня (известняка, песчаника, мрамора и др.). Они характеризуют разные стороны ольвийского хозяйства, культуры и быта. Основным условием сохранности предметов лапидария, это организация хранения на научной основе. На будущее запланировано научную обработку экспонатов, которые находятся на трех открытых площадках.

Ключевые слова: национальный заповедник, Ольвия, лапидарий, надмогильные плиты, архитектурные детали.

M.A. Homchik, M.V. Kachura

**LAPIDARIUM AT THE
NATIONAL HISTORICAL
AND ARCHAEOLOGICAL RESERVE
“OLBIA” NAS OF UKRAINE**

Lapidary collection of national historical and archaeological reserve “Olbia” NASU (v. Parutino, Ochakovo district of Mykolayiv region) began to be formed at the end of the XIX century. It was enriched thanks to conducted archaeological excavations at Olbia under the direction of B.V. Farmakovskiy, L.M. Slavin, S.D. Kryzhitsky, V.V. Krapivina, A.V. Buisikh.

In 2007 for the museum - lapidary was allocated indoors in the reserve. Construction of permanent ex-

position of the museum was entrusted to the author. To date, lapidary has a closed room and three outdoor areas. Indoors was constructed an exposition of the six sections, which has 260 pieces of different types of stone (limestone, sandstone, marble, etc.). They characterize the different sides of Olbia economy, culture and everyday life.

The basic condition for the preservation of lapidary objects is an organization of storage on a scientific basis. It provides for the creation of appropriate conditions of storage of lapidary collection. It is planned for the future a scientific processing of artifacts that are located on three open areas.

Key words: national reserve, Olbio, lapidary, gravestones, architectural details.

Одержано 4.04.2015